

Cuvînt înainte

Această carte răspunde unei spaimе împărtășite de mai multe generații. Cum să fii demn de omul care ai fost la douăzeci de ani ? Cum să nu te transformi în « cîinele de pază » al ordinii sociale cînd ai fost un revoltat în tinerețe ?

Am păstrat cîteva amintiri precise despre Tzara : incandescențele manifeste Dada azvîrlite în obrazul unei lumi în ruină, tînărul prins în vîltoarea anilor nebuni, teoreticianul suprarealismului victorios și antifascistul de la tribunele manifestațiilor dintre cele două războaie.

Nu pot să uit înfățișarea uluitoare a lui Tzara. Bărbatul cu monoclu și costum de culoare închisă se remarcă, de altfel, în tablourile și fotografiile din epocă. Eleganța lui *fin de siècle*, expresia prin care el respingea integral lumea așa cum era ea îl plasau în cercul foarte limitat al adevăraților dandy. Seriozitatea și aspectul intransigent al personajului confirmă ideea. Era mic de statură – un lucru de care se folosea pentru a se distanța de ceilalți. Tzara nu era niciodată acolo unde te-ai fi așteptat să-l vezi – era întotdeauna singur, undeva la margine. În celebrul tablou al lui Max Ernst, *La întîlnirea prietenilor*, el traversează pînza dansînd, în timp ce complicii săi Dada sînt imobili. Într-un clișeu de la un miting antifascist din anii '30, nu era la tribună, ci alături. Se arăta, malițios, doar atît cît să nu treacă neobservat. Era un seducător și asta se vede. Cînd o prietenă de-a lui, Thora Dardel, l-a fotografiat pe la mijlocul anilor '20 în camera lui din Montparnasse, Tzara a pozat de-a dreptul, înconjurat de reviste Dada. În fața obiectivului lui Man Ray, săruta teatral mîinile muzelor avangardei pariziene.

Tzara era și un om grăbit, ambițios, cu gusturi eclecticе. Purta la costumul lui negru o eșarfă în culori « simultane » semnată Sonia

Delaunay, făcând astfel cu ochiul modernității. Cîteva ani mai tîrziu, a acceptat cu bucurie pozele de grup, atît de dragi suprarealiștilor. Sigur de el, surîzător, se arată fericit că participă la această aventură colectivă. Dar și-a păstrat mereu libertatea. Iar cînd a venit bătrînețea, luîndu-i monoculul, nu a lăsat, în schimb, urme prea adînci. Îmi amintesc de ultima fotografie făcută în apartamentul lui, la sfîrșitul anilor '50 : costum sobru, surîs discret, farmecul lui dintotdeauna.

O sumă de portrete ale unui om cu mai multe vieți...

Tzara e însă de multă vreme în purgatoriu. Biografiile tovarășilor săi de drum se înmulțesc, în timp ce el pare definitiv așezat pe raftul dadaismului în numeroasele antologii tematice care apar. În rest, mai nimic... Tzara este unul dintre marii indezirabili. Dar vremurile se schimbă, iar lumea de azi îmi pare mai deschisă, mai aptă să redescopere vocea acestui « barbar, autor al propriului stil », cum l-a numit prietenul său Richard Huelsenbeck. Revolva intransigentă nu ne mai face să surîdem, iar tineretul reacționează adesea la nedreptatea lumii înconjurătoare.

În această lume în schimbare, merită să recitim apelurile incendiare ale tinerilor dadaști. Să reținem nopțile înfierbîntate ale Cabaretului Voltaire, unde a început totul. Să redescoperim lirismul sumbru al acestui « om aproximativ ». Să încercăm să înțelegem bătăliile dintre cele două războaie mondiale și îndoielile războiului rece. Desigur, Tzara nu a fost scutit de contradicții și rătăcirii, dar omul matur a rămas fidel tinereții sale rebele.

Cartea aceasta spune povestea unui tînăr român născut odată cu secolul care cerea ca totul să fie regîndit de la zero. Un fel de curățenie generală, pe care Tzara voia s-o împingă pînă la ultimele consecințe. Și, cum orice revoltă sfîrșește prin a se recupera pe ea însăși, el a trebuit să reziste în felul său, solitar. Cercetarea pentru acest volum a început acum mulți ani. Mulți dintre martorii citați aici au dispărut. Cu toții au acceptat să-mi vorbească despre straniul răzvrătit. Îi mulțumesc aici lui Georges Bernier, cu care am vorbit adesea despre Tzara și căruia această carte îi datorează mult. Le adresez mulțumirile mele și lui Philippe Soupault, Michel Leiris, Jacques Baron, René Hilsun, Louis Aragon, Maurice Nadeau, Georges Emmanuel Clancier, Daniel Guérin, Claude Courtot, Charles Dobzinski, Raymond Aghion, Myrtille Hugnet, Jacques Gaucheron, Francis Crémieux,

Jean Rousselot, Madeleine Marcoussis, Marguerite Bonnet, Bruno Marcenac, Georgette Camille de Gérando...

Această carte n-ar fi putut lua ființă fără sprijinul echipelor de la Biblioteca « Jacques-Doucet » și de la Bibliothèque de France și nici fără traducerea domnișoarei Iona Popa.

Le mulțumesc din toată inima lui Marie Chalin și lui Manuel Carcassonne.

Trebuie să menționez și sprijinul fidel al lui Marie-Thérèse și al lui Christophe Tzara, pentru care îmi exprim toată gratitudinea.

Această listă nu ar fi completă dacă nu i-aș adăuga pe cei care au făcut posibilă redescoperirea lui Tzara : Claude Sernet, Serge Fauchereau și Henri Béhar.

Un gând bun, de asemenea, pentru toți prietenii lui Tzara, cei pe care el îi iubea și care nu mai sînt, ca să-mi vorbească despre el – printre ei se află și René Crevel pentru care am o simpatie aparte.

Îmi doresc ca paginile acestea să ne ducă pentru o clipă în atmosfera fascinantă a localurilor de noapte din Montparnasse, a aperitivelor rituale de la Cyrano, a balurilor de la contele de Beaumont sau a cafenelelor din Saint-Germain-des-Prés.

E multă muzică, sînt multe petreceri aici, pentru că Tzara iubea viața și întîlnirile ei. Sînt aici și ecourile Istoriei, convingerile angajate și bătăliile pentru libertate.

Chiar în momentul în care scriu aceste rînduri, un grup de tineri din Zürich ia cu asalt imobilul în care se găsea Cabaretul Voltaire. Nu vor să audă de proiectul imobiliar al noului proprietar, care este o companie de asigurări. Tinerii cer să se deschidă acolo un centru cultural și un muzeu al tuturor dadaismelor.¹

E timpul să-l redescoperim pe Tzara.

¹ După ultimele știri, în septembrie 2003, proiectul de centru cultural a căpatat susținere instituțională. Soarta imobilului nu s-a decis, dar totul nu e încă pierdut pentru dadaism.

Un june frivol

Aragon, loial lui Breton, l-a înștiințat perfid pe marele creator de modă Doucet : « Tristan Tzara, de-a lungul anului 1923, în ciuda tuturor eforturilor sale mondene, în pofida renegărilor succesive și a oamenilor pe care-i aborda pentru a-și atinge scopul după ce făcuse atîta vreme pe mofturosul, în ciuda platitudinilor etalate pe lângă rușii și americanii din Montparnasse, n-a izbutit să facă mare caz în jurul numelui său după ce s-a sfîrșit cu Dada. »¹

Această viziune este, în parte, corectă. Cert, Tzara era izolat. Nu a reușit să refacă în jurul lui un autentic grup, în vreme ce Breton atrăgea atunci cu ușurință în jurul atelierului său o serie de foști dadaști, ca Picabia, ceea ce nu era puțin lucru. Tzara și-a însușit rolul tînărului « la modă », mergînd de la o serată la alta, uzîndu-și smochingul în localurile în vogă. Dar pînă și în crucea nopții era preocupat de contacte și avea mintea plină de idei. Punea frivolitatea în slujba poeziei. Astfel, prin intermediul lui Hans Arp, a întîlnit într-o seară cuplul Delaunay. În cartea ei de amintiri, Sonia declară că vocea lui Tzara și a Manifestului său i-au determinat să se întoarcă la Paris după un exil forțat în Spania și Portugalia, în timpul primului război mondial.²

Cu perechea Delaunay, i se deschide întregul orizont al aventurii artei abstracte, frumoasa complicitate a lui Blaise Cendrars, incredibilele povești ale lui Rousseau Vameșul și intimitatea lui Apollinaire, adică tot Parisul de dinainte de război, la care visa tînărul român la Moinești³. Cei trei s-au înțeles perfect de la început și,

¹ Louis Aragon, *Projet d'histoire littéraire, op. cit.*

² Sonia Delaunay, *Nous irons jusqu'au Soleil*, Éd. Robert Laffont, Paris, 1978.

³ Sonia Delaunay, *Rythmes et couleurs*, Éd. Hermann, Paris, 1971. Bernard Dorival, *Robert Delaunay*, Éd. J. Damasse, Paris, 1975.

foarte repede, întâlnirile au devenit o obișnuință. În 1922, Robert și-a marcat cu mult succes întoarcerea expunând într-o galerie pariziană, iar Sonia semna deja rochii unicate, costume de teatru, traveștiuri de bal. Creațiile Soniei erau obiecte de artă care consunau perfect cu exigențele gustului modern. « Marca » Soniei Delaunay se distingea prin dinamică și culoare.

Trebuie spus că prezența lui Tzara în viața lui Robert și a Soniei nu era legată doar de trecut, oricât de prestigios ar fi fost acesta. Cei doi atrag și reprezintă tot ce a reușit în modă, inovație și artă. Tzara a perceput mai bine decât alții entuziasmul pe care-l întrețin talentul și banii. Pentru un tânăr care visa să aibă parte de succes și mondenități, cuplul Delaunay era, evident, cea mai importantă relație. În apartamentul din bulevardul Maiesherbes, numărul 19, Tzara avea să întâlnească pe toți cei ce contau în viața artistică pariziană pentru că reprezentau avangarda, transformînd-o într-o creație abordabilă pentru marele public. Invitații desenau pe pereți poeme multicolore – treceau pe acolo : Soupault, Delteil, Cendrars și chiar Maïakovski. Georges Auric a adăugat cîteva schițe de cheia sol. Trupa descindea în Montmartre, se fotografia și își încheia noaptea la un bal mascat din Montparnasse. Cei doi Delaunay antrenau un vîrtej de talent și șampanie¹.

Cuplul Delaunay era mai cu seamă o adevărată familie, care știa cît de importante sînt iubirea și deschiderea de spirit, ambele marcate de generozitate. Delteil povestește că, la Delaunay era casă deschisă permanent și masa pusă : « O masă fantezistă, de lux, paradisiacă. Această masă a rămas pentru mine emblema Delaunay, blazonul, drapelul lor... » Pentru Tzara, destul de însingurat, atelierul familiei Delaunay era chiar o nouă familie. Acolo s-a întâlnit cu un alt obișnuit al casei, însingurat și el, René Crevel.

Pentru că îi vedea mereu venind și plecînd împreună, Sonia i-a confecționat lui Crevel o vestă și lui Tzara, o eșarfă. Cei doi se amuzau pozînd laolaltă, iar Robert îi desena. Înaintea unor dineuri ultramondene, Tzara inventa poeme cu care Sonia împodobea rochiile. Iată unul dintre ele :

¹ Georges Bernier et Monique Schneider-Maunoury, *Robert et Sonia Delaunay. Naissance de l'art abstrait*, Éd. J.-Claude Lattès, Paris, 1995. Convorbire cu Georges Bernier.

Un june frivol

« Îngerul și-a strecurat mîna
în coș ochiul fructelor
el oprește roțile automobilelor
și giroscopul vertiginos al corpului uman »¹

Acolo, printre pînzele geometrice și țesăturile multicolore, s-a născut extraordinara prietenie dintre Crevel și Tzara, ce va rezista tuturor furtunilor dintre războaie.² O prietenie ce nu excludea admirația reciprocă. Într-o seară, Crevel i-a scris mai vîrstnicului lui prieten : « Îți invidiez tinerețea și toate întreprinderile în care pui o patină nesfîrșită ».³

În grupul Soniei se aflau întotdeauna străini în trecere prin Paris, oameni care-și duc cu ei universul. Poetul rus Iliadz era unul dintre ei. Pentru Vera Sudeikina, o altă obișnuită a atelierului, care avea să se mărite în scurt timp cu Stravinsky, el a compus în rusă un lung poem, *Transmental*. El a făcut tiparul rochiei și a cerut ca mîneca stîngă să fie împodobită cu versurile poemului care se termina cu cuvintele « n-o atinge pe Vera Sudeikina ».

La sfîrșitul lui aprilie 1923, Iliadz a organizat o petrecere la galeria La Licorne, pe strada La Boétie.⁴ Dansatoare româncă, Lizica Codreanu, purtînd un costum creat de Sonia Delaunay, a improvizat pe muzica din *Trois Mouvements perpétuels* de Poulenc. La dineul de după spectacol, Tzara i-a invitat pe toți să participe la următorul său eveniment parizian, la care lucra în mare taină, cu complicitatea Soniei.

¹ Citat de Georges Bernier și Monique Schneider-Maunoury.

² François Buot, *René Crevel*, op. cit.

³ Corespondența René Crevel-Tristan Tzara, Biblioteca « Jacques-Doucet ».

⁴ Convorbire cu Georges Bernier.

Bătălia de la teatru

Lui Tzara îi venise ideea să reia piesa *Le Cœur à gaz*, care fusese jucată în iunie 1921, în plină euforie Dada, la Teatrul Champs-Élysées. Cu ajutorul lui Iliazd, el le-a cerut și altor artiști să participe la serată. Programul era vesel și eterogen.¹ Partiturile muzicale au fost semnate de Milhaud, Satie, Stravinski, Auric ; partea de cinema le-a fost încredințată lui Man Ray și Hans Richter, dansul Lizicăi Codreanu, iar poezia mergea de la Jean Cocteau pînă la Pierre Reverdy.

Există cîte ceva pentru fiecare. Pentru a juca *Le Cœur à gaz*, Tzara a avut ideea să înroleze tînăra generație, care-l susținea adesea. René Crevel juca « Ochiul », Pierre de Massot era « Nasul », iar niște actori profesioniști completau distribuția : Jacqueline Chaumont era « Gura » și Marcel Herrand, « Sprînceană ». Programul anunța limpede « cea mai mare escrocherie a secolului, în trei acte ».

Repetițiile au avut loc în apartamentul familiei Delaunay. Crevel relatează, într-un lung articol, momentele de lucru și improvizație : « Cînd am intrat, Sonia tocmai termina de desenat costumele pe care urma să le purtăm ; erau costume foarte simple, perfect – era cît pe ce să scriu – rezonabile : adică nu erau făcute, cum se zice, din resturi puse cap la cap, ci erau selectate cu creionul, compuse, definitive ; desigur, costumele nu semănau cu nimic din ceea ce se imaginase pînă atunci, îndrăzneala lor directă trebuia să le impună dintr-o dată. »²

În fotografiile făcute în timpul reprezentației se văd niște costume din carton cu forme radical geometrice. Zilele și nopțile treceau repede în apartamentul din bulevardul Malesherbes. Crevel își

¹ Henri Béhar, *Le Théâtre dada et surréaliste*, op. cit. – Sonia Delaunay, *Rythmes et couleurs*, op. cit.

² François Buot, *René Crevel*, op. cit.

amintea atmosfera relaxată : « Antrenul, buna dispoziție sînt calități rare ; atunci cînd ele rezultă dintr-o activitate inteligentă, trebuie să li se acorde un imens respect ; după cinci minute petrecute la Sonia Delaunay, toți erau surprinși descoperind în ei înșiși mai multă convingere, poate mai multă bucurie. »

Pe 6 iulie, Teatrul Michel era plin pînă la refuz. Publicul amator de senzații tari revenise. Nu avea să fie dezamăgit. Poemul lui Cocteau, citit de Marcel Herrand, a declanșat primul val de insulte. În mulțime, banda lui Breton se pusese să perturbe spectacolul. Încăierarea a fost provocată de Pierre de Massot, care a urlat « Picasso mort pe cîmpul de bătaie ». Pentru prima oară însă, tîmbălăul s-a transformat în dramă. De Massot a fost grav rănit de Breton. Depășit de evenimente, Tzara s-a hotărît să cheme poliția, care în scurt timp a năvălit în sală. *Le Cœur à gaz* putea deci să înceapă în liniște. Dar liniștea a fost de scurtă durată – Eluard s-a grăbit să dea semnalul celui de-al doilea val și bătaia a reînceput. Copleșită, poliția s-a retras, mărșălinindu-se să supravegheze ieșirile.

Toată lumea căra punni, nu mai contenea nici în stradă. Tzara a încasat și el, drept pedeapsă pentru că chemase sticleții... și a ajuns să caute ieșirea de serviciu ! În ultimul număr al revistei *Littérature*, care tocmai apăruse, Picabia rezuma perfect situația :

*« A ne iubi unii pe alții
este un sentiment îndepărtat
îndepărtat ca patria
învinsă ori victorioasă. »*

Sonia nu-și imaginase o asemenea reprezentatie. Nu i-a purtat însă pică lui Tzara și a continuat să colaboreze cu el. În 1925, cînd și-a deschis celebrul său magazin, odată cu expoziția de la Muzeul de Arte Decorative, albumul ei de amintiri s-a îmbogățit cu un poem scris anume de Tzara pentru acel eveniment. Lui Robert i-a reușit de asemenea portretul omului cu monoclu – poate unul dintre cele mai pregnante portrete ale lui Tzara¹.

¹ Tzara a păstrat toată viața acest portret. Vezi catalogul de vînzare al bibliotecii Tristan Tzara, Hôtel Drouot, 4 martie 1989.

Fata transatlanticelor

Cînd s-a stabilit la Paris, în 1923, Nancy Cunard era deja o legendă. Se născuse în familia care fondase compania maritimă Cunard Line, dar se îndepărtase de aici, pentru că prefera călătoriile, bărbații frumoși și poezia. La Paris, s-a inserat imediat în mediul american. Trăiește noaptea, pe care o încheie adesea cu scriitorul Robert MacAlmon sau cu frumosul pianist de jaz Eugène MacCown. Într-o seară, tot în Montparnasse, i-a întîlnit pe Man Ray și Tzara.¹ Cei trei au devenit nedespărțiți. Marcel Jouhandeau, care își făcea și el debutul în viața pariziană, o descria ca pe « o vrăjitoare uscățivă, de o frumusețe sălbatică, maladivă ». Împodobită cu grele brățări africane, silueta prelungă a lui Nancy Cunard avea răceala fascinantă a rep-tilelor. Cine sosea la o serată cu Nancy la braț făcea senzație. I-a invitat pe noii ei prieteni în apartamentul în care tocmai se instalase de pe insula Saint-Louis. De la ferestrele salonului, priveliștea Senei și a catedralei Notre-Dame era splendidă.

Mobilele erau aduse din Anglia și cărțile se răspîndiseră în toate încăperile. Pe pereți se aflau tablouri ale artiștilor pe care abia îi descoperise : doi Chirico, doi Tanguy și un Picabia. Lui Tzara i se părea că visează – Nancy cheltuia fără limită, era generoasă cu cei la care ținea și, foarte repede, l-a luat pe Tzara sub protecția ei. A fost invitat la marea petrecere de inaugurare a apartamentului. S-a dus împreună cu Man Ray și i-a întîlnit acolo pe Laurencin, Fargue, Derain, MacAlmon, Cocteau. Un tînăr pianist, Allan Taner, a creat ambianța muzicală, iar Eugène MacCown a servit cocteilurile misterioase, preparate de stăpîna casei.

În decembrie 1923, Nancy a dat un mare dîneu la Rotonde, în cinstea venirii la Paris a scriitorului anglo-irlandez George Moore.

¹ Anne Chisholm, *Nancy Cunard*, Éd. Orban, Paris, 1980.

Povestea acestui dineu se înșiră ca o carte de telefon a boemei din acei ani.¹ Au fost de față sculptorul Brîncuși, o foarte frumoasă nepoată a lui Oscar Wilde, Dolly, Pierre de Massot, cîntăreața Yvonne Georges și Tzara... Acest dineu de Crăciun a fost o serată frumoasă și toți au ținut să-l salute pe bătrînul scriitor, tandru complice al lui Nancy.

Cu cîteva zile mai înainte, fusese fotografiată împreună cu mama ei, Lady Cunard, de Man Ray. Acesta se grăbise să-i povestească scena prietenului său Tzara.

Ne putem oare imagina această prietenie în care dorința de a seduce era o permanentă tentație ? Cum să descrii fascinația reciprocă dintre fata transatlanticelor și tînărul poet iconoclast ? Nancy și Tristan au devenit atît de apropiați, încît uneori puteau fi luați drept un cuplu absolut liber, cum s-au mai văzut. Man Ray i-a imortalizat într-o fotografie devenită celebră : Tzara, în genunchi, îi sărută mîna lui Nancy, care poartă pantaloni argintii, o mască, iar pe cap are un joben vechi al tatălui ei. Clișeul, care va face înconjurul lumii, a fost realizat în 1924, în reședința contelui de Beaumont.²

Într-o noapte în care se băuse mult în diverse localuri cu trupe de jaz, Tzara a înștiințat-o pe Nancy că îi va dedica noua lui piesă de teatru și împreună i-au găsit un titlu : *Mouchoir de nuages*.³

¹ Anne Chisholm, *Nancy Cunard*, op. cit. – Convorbire cu Georges Bernier.

² Fotografia este reprodusă în catalogul expoziției Man Ray, *Man Ray photographie*, op. cit.

³ Michel Sanouillet, *Dada à Paris*, op. cit.